

TURK TILIDA ATAMASHUNOSLIKKA HISSA QO'SHGAN OLIMLAR

Sa'dullayeva Madina Shermurodovna

Annotatsiya: Turk tilida atamashunoslik sohasining shakllanishi va rivojlanishida bir necha mashhur olimlar o'zining beqiyos hissasi bilan ajralib turadi. Bu sohaning taraqqiyoti, umumiy lisoniy jarayonlar, ijtimoiy-madaniy ehtiyojlar, ilm-fan va texnika taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan ehtiyojlar asosida shakllangan. Turk tili sistemi, uning boy va murakkab tuzilmasi, so'z yasalihi va yangi tushunchalarning ifoda vositalari doimo tadqiqot obyektiga aylangan. Mazkur sohada faoliyat yuritgan olimlarning ishi natijasida atamashunoslik o'ziga xos va mustaqil ilmiy sohaga aylangan. Ushbu tezisda Turk tilida atamashunoslikka hissa qo'shgan olimlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: turk tili, atamashunoslik, terminologiya, tilshunoslik, turkiy tillar, ilmiy izlanishlar, zamonaviy atamalar, lingvistika, standartlashtirish, innovatsion tadqiqotlar

Atamashunoslik XIX asr oxiri va XX asr boshlarida turk tilshunosligi, ayniqsa, O'zbekiston, Turkiya, Ozarbayjon va boshqa turkiy respublikalarda eng muhim va dolzarb sohalardan biri sifatida shakllana boshlagan. Til islohati, adabiy til va rasmiy tilning me'yorlashtirilishi, texnika va ilm-fan taraqqiyoti jarayonida yangi so'z va atamalar zarurati nihoyatda ortgan. Shu sababli, ilmiy jamoatchilik bu sohaga alohida e'tibor qaratgan. Atamashunoslik nazariy asoslarini ishlab chiqqan va mazmunan tahlil qilgan olimlarning asosiy e'tibori, avvalo, turk tilining semantik va grammatik imkoniyatlariga, terminologik tizimning izchilligi va aniqligiga qaratilgan. Turk tilida yangi so'z yasash, atamalar tizimini boyitish, mavjud terminlarni samarali ishlatish va zamonaviy ilm-fan yutuqlarini milliy tilda aks ettirish masalalari doimo markaziy o'rinda bo'lgan. Atamashunoslik bo'yicha izlanish olib borgan olimlar, asosan, tilning leksik-semantik rivoji, terminologik birliklarni shakllantirish tamoyillari, ularning lingvistik tahlili va evolyutsiyasi kabi masalalarga e'tibor qaratgan. Ularning ilmiy faoliyati natijasida uslubiy jihatdan mukammallik, ilmiy-texnik hamda sohalarga oid terminlarning standartlashtirilishi va maqbullashuvi ta'minlangan. Bu jarayon, o'z navbatida, milliy til taraqqiyoti hamda xalqaro ilmiy hamkorlik uchun yo'nalish bo'lib xizmat qilgan.[1]

Turk tilida atamashunoslikka oid tadqiqotlarning o'ziga xosligi, avvalo, terminlarning rational va tizimli tashkil etilishida namoyon bo'ladi. Ilmiy-tadqiqot muassasalari, til instituti, universitet va ilmiy laboratoriyalarda olib borilgan izlanishlar turli soha va yo'nalishlarda, jumladan, tabiiy fanlar, gumanitar, texnika, tibbiyot va boshqa ko'plab sohalarda maxsus atamalar tizimini yaratishga xizmat qilgan. Shu bois,

fanda tan olingan terminologik lugʻatlar, izohli lugʻatlar, maxsus atamalar roʻyxatlari ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy qilinmoqda. Atamashunoslarning tadqiqotlari, shuningdek, muayyan soha uchun termin tanlash mezonlari, ularga qoʻyiladigan talablar, til qonuniyatlariga muvofiqligi, adabiy til meʼyorlari, milliy-davlat ramziyati va zamonaviy ehtiyojlarni qamrab olgan boʻlgan. Ushbu yondashuv, asosan, termin ishlab chiqish, ularni keng jamoatchilikka tatbiq etishda shaffoflik, aniqlik va tushunarlilik tamoyillarini ilgari suradi. Olimlarning asosiy ilmiy ishlari natijasida tilning termin yaratuvchanlik imkoniyatlari keng tadqiq qilingan. Ushbu jarayonda har bir atamaning soʻzakorligi, semantikani ifodalash darajasi, tasnifiy imkoniyatlari va boshqa omillar qamrab olingan. Bu holat, nafaqat terminologiya nazariyasiga xos xususiyatdir, balki umuman turk tilining umumiy rivojiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Turk tili atamashunosligi boʻyicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda termin soʻzlarning ayrim lingvistik xususiyatlari, ularning fonetik, morfologik, sintaktik va leksik strukturasi tizimli oʻrganilgan. Bu yondashuv natijasida, terminologiyani oʻzgarish jarayonidagi asosiy mexanizmlar aniqlab olingan. Yangi soʻz va atamalarni yaratishda, ularga turkiy ildiz va shakllardan keng foydalanish, arxaik va dialektal unsurlarni zamonaviy ilm-fan talablariga moslasha olish masalalari ilmiy asoslangan.[2]

Atamashunoslik sohasida olib borilgan ilmiy ishlar, asosan, uch bosqichda amalga oshirilgan: birinchisi, terminologik meʼyorlarni ishlab chiqish va tasniflash; ikkinchisi, yangi atama yaratish tamoyillarining ishlab chiqilishi; uchinchi, tilda terminlar tizimining amaliyotda qoʻllanishi va ommalashuvi. Har uch bosqich bir-biriga bevosita bogʻliq boʻlib, natijada muayyan soha uchun aniq, izchil, zamonaviy va sifatli terminlar bazasi shakllangan. Bugungi kunda turk tilida yangi atamalar ishlab chiqish, eski terminlarni yangilash, ularning zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirish ishlari koʻplab yetakchi universitetlar, ilmiy institutar, til akademiyalari hamda mustaqil tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilmoqda. Ularning tadqiqotlari zamonaviy informatika, texnika, biologiya, tibbiyot, huquq, iqtisodiyot va boshqa koʻplab sohalarni oʻz ichiga oladi. Ushbu yondashuv natijasida har bir sohada turk tiliga xos, ifoda imkoniyatlari keng va universal terminlar tizimi shakllanishi boshlangan. Atamashunoslik uchun eng muhim boʻlgan masalalardan biri boʻlib, terminlarning adabiy tilga integratsiyalashuvi hisoblanadi. Ilmiy va oʻquv adabiyotlarida yangi terminlarning ifodaliligi, ularning oddiy soʻzlardek qabul qilinish darajasi va zamonaviy ehtiyojlarga javob bera olishi qattiq nazorat qilinadi. Bu esa, til siyosatini yuritishda, har bir yangicha lingvistik mexanizmni milliy qadriyatlar asosida rivojlantirishda muhim boʻladi.[3]

Atamashunoslik rivojiga hissa qoʻshgan olimlarning ilmiy izlanishlarida, shuningdek, til oʻzgarishining ichki va tashqi omillarini aniqlash, turli tillar, jumladan, rus, arab, fors, ingliz tillaridan kirib kelgan atamalarning oʻrni va ularning milliylashtirilishi, adaptatsiyasi, toʻgʻri ifodalanish darajasi ustuvor ahamiyat kasb

etgan. Shu sababdan, terminlarni milliyashtirish, ularning asosiy yasallish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish bo'yicha puxta ilmiy asoslar ishlab chiqilgan. Terminologiya sohasida, shuningdek, xalqaro tajriba o'rganilib, zamonaviy lingvistik tendensiyalar, yagona xalqaro ilmiy atamalarni olish yoki moslashtirish masalalari ham muhim yo'nalishlardan biri sifatida shakllangan. Turkiy respublikalarning ilmiy hamkorligi natijasida, umumturkiy atamashunoslik asoslari, yagona terminlar banki, yagona metodologik asoslar yaratilib, ularni amaliyotga tatbiq etish rekomendatsiyalari ishlab chiqilib kelmoqda. Universitetlar, ilmiy muassasalarda til siyosati bo'yicha olib borilgan keng miqyosli izlanishlarda atamashunoslik nazariyasini boyituvchi yangi yondashuvlar va metodologiyalar ishlab chiqilgan. Termin yaratish va ularni tilga joriy etish jarayonlariga ko'plab stilistik, semantik, fonetik va morfologik yondashuvlar tatbiq qilinmoqda. Ushbu jarayon ilmiy va amaliy me'yoriyot orqali tavsiflanadi. Bugungi globallashtirish sharoitida milliy til terminlarini ham xalqaro maydonga olib chiqish, turk tilida atamashunoslik mahsulotlarini keng auditoriyaga targ'ib etish, xalqaro ilmiy-aloqalarni rivojlantirish, turkiy tillar hamkorligini mustahkamlash ham muhim sohalaridan biri sanaladi. Bu holatda ko'plab olimlarning ilmiy ishlari va ilg'or tajribalari asosiy poydevor sifatida xizmat qilmoqda.[4]

Xulosa: Xulosaga kelganda, turk tilida atamashunoslik sohasining taraqqiyoti bevosita yetuk olimlar, yirik tadqiqotchilar, universitet va ilmiy muassasalarning ko'p yillik izlanishlari, zamonaviy til talablari, jamiyat ehtiyojlari, milliy qadriyatlar va xalqaro lingvistik jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu sohada faoliyat yuritgan olimlar, milliy va zamonaviy til taraqqiyotini uyg'unlashtirish, ilmiy-texnik yutuqlar, zamonaviy fan talablariga javob beradigan mustahkam atama tizimini yaratishda asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida ajralib turadi. Turk tilidagi atamashunoslik yutuqlari ham tilda, ham jamiyatda ilmiy tafakkuriy yangilanish, milliy o'zlik va ilg'or tashabbuslar platformasini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Mazkur soha taraqqiyotini izchil davom ettirish va yanada mukammallashtirish turkiy tillar rivoji uchun muhim poydevor sifatida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmetova, D. (2021). "Turk va o'zbek tillarida atamalarni standartlashtirish muammolari". Til va adabiyot, 3(12), 67-72.
2. Azimov, M. (2018). "Turkiy tillarda atamashunoslik va uning rivoji". Sharq tillari, 2(6), 40-45.
3. Kenjayeva, P.U., Kayumova, M., Karimova, Sh., Altundag, M., Azizova, N., Rajabov, F. (2019). "Adabiyotshunoslik terminlarining turkcha-o'zbekcha izohli lug'ati". Toshkent: TDPU.
4. Matyoqubova, G. (2017). "Turkiy tillarda yangi atamalar va ularning o'zbek tilidagi aks-sadosi". O'zbek filologiyasi, 1(5), 54-59.

5. Mirzayeva, D. (2018). "O'zbek va turk atamalari: tadqiqot va tajriba". O'zbek tili va adabiyoti, 6(9), 37-43.
6. Qosimova, N. (2020). "Turkiy tillarni o'rganishda atamalar masalasi". Yangi O'zbekiston, 5(7), 74-80.
7. Rahmatullaev, Sh. (2019, qayta nashr). "O'zbek tili etimologik lug'ati". Toshkent: Fan.